

Balogh Géza

A MŰVÉSZI BÁBJÁTÉK FELTÁMADÁSA

BÁBMŰVÉSZETI ANTOLÓGIA AZ OSZMI KIADÁSÁBAN

A magyar bábjáték történetének becses emlékeit köti csokorba az Országos Színháztörténeti Múzeum és Intézet *A Vitéz László Színházról a Nemzeti Bábszínházig* című antológiája, amely, mint a címe is sejteti, a 20. század első felének művészi bábjáték-törekvéseit mutatja be átgondoltan összeválogatott szövegek alapján. A szerkesztő, Galántai Csaba nemcsak megbízható ismerője a korszak színházi eseményeinek, de maga is gyakorló író és bábművész, aki nagy szeretettel közelít a nyilván régóta dédelgetett feladathoz. Bár a könyvborító némileg félrevezető, mert azt sugallja, mintha ő lenne a szerzője a háromszáz oldalas kötetnek, pedig valójában imponáló önfegyelemmel háttérbe húzódik, és mindössze egy tömör és pontos eligazításra vállalkozik a bevezetőben. Ennek ellenére dokumentum-gyűjteménynek álcázott, nem egyszer megindítóan szép személyes vallomást olvashatunk a sorok közt a hazai művészi bábjáték küzdelmes kezdeteiről.

Ha a szerkesztővel együtt az olvasó is összeszámolja, és fiskális szemlélettel statisztikát készít a bemutatásra szánt időszakról, szomorúan kell megállapítania, hogy a rendszeresen tartott művészi bábjáték-előadások alig tesznek ki egy évtizedet. Hiszen Orbók Lóránd bábszínháza mindössze négy évig, 1910 és 1914 között működött, Blattner 1919-ben hozta létre első műsorát, és több-kevesebb rendszerességgel 1925-ig tartott előadásokat, Rév István Árpád 1941-ben megnyílt bábszínházát pedig négy év múlva a „népi demokrácia” törölte el a föld színéről. Büky Béla az egyetlen, aki a híd szerepét betöltve a harmincas évek elejétől járta műsoraival az országot. Így a 20. század első felének magyar művészi bábjáték-törekvései jórészt külföldön zajlottak, Blattner Géza, A. Tóth Sándor, Wallerhausen Zsigmond, Detre Szilárd és mások

jóvoltából Párizsban, vagy a Belgiumban és Svájcban élő Divéky Józsefnek köszönhetően, aki hazatérése után sem kapott lehetőséget nagy álma, a soproni marionettszínház megvalósításához. Az ő neve nem is szerepel az antológiában, ahogy a Remsey családé és Szokolay Béláé sem, és a vásári bábjáték bemutatása is csupán háttér-információként kapott helyet. Így azonban elég nehéz megérteni, miért éppen Hincz Gusztáv metamorfózis-bábjátékja, a *Légújásnő* van a borítón.

Az érzelmi megközelítést segíti Tompa László *Bábszínház* című, 1921-ben írott verse a könyv elején, úgy is, mint „a kor foglalatja és rövid krónikája”. Ezt egy válogatás követi a század első felében a bábjátékról megjelent írásokból. A szerzők között van Balassa Imre, Balázs Béla, Harsányi Zsolt, Karinthy Frigyes, Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Szép Ernő, a bábművészek képviselőiben A. Tóth Sándor, Blattner Géza, Bodor Aladár, Büky Béla, Lakatos Emma, Rév István, és a báb-történet-írás úttörői, Bevilacqua-Borsodi Béla, Hlaváts Elinor, Vámosy Klára. Szép ötlet, hogy a fejezetet a kor két legjelentősebb rendezőjének, Hevesi Sándornak és Németh Antalnak egy-egy írása foglalja keretbe.

A második rész hat bábjáték szövegét közli. Ez a kiadvány legbecsesebb része, hiszen a darabok egy részét eddig csak kéziratban, az OSZMI Báb-tárában lehetett megtalálni. A különféle tanfolyamokon, bábművész-képző stúdiókban, népművelő fórumokon, főiskolákon, egyetemeken évtizedekig úgy tanultuk/tanítottuk a magyar bábjátékszás történetét, hogy a tárgyalt előadások szövegekönveihez nem, vagy csak részben juthattak hozzá a hallgatók. Most az antológia jóvoltából elképzelhetjük Orbók, Blattner, Büky, Rév színházának előadásait.

A sort a *Bajazzo feltámadása* nyitja. Ezt követi Orbók színházának másik jelenete, a *Sumurun*,

majd Blattner műsorából olvashatunk két ízelítőt, Balázs Béla *A halász és a hold ezüstje* című egyfelvonásosát és Mohácsi Jenő *Etelka szíve* című operaparádiáját. Fitos Vilmos verses meséje, *A tücsök és a hangya* Büky Béla műsorán szerepelt először árnijátékként. A válogatás záróakkordja Szép Ernő dunántúli népmeséje, amelyet Rév István dolgozott át bábszínpadra, és mutatott be *Istvánka* címen.

Mindmáig sok a bizonytalanság a Vitéz László Bábszínház első előadásainak időpontját illetően. Annyit tudunk, hogy 1910–11-ben volt az első szezon. „Hogy mivel nyílt meg Európa legkisebb színháza a pesti Váci utcában, nem lehet megállapítani, mert a második világháború elpusztította a fennmaradt dokumentumokat, mielőtt sor kerülhetett volna bábjáték-történeti feldolgozásukra” – írja 1955-ben megjelent tanulmányában Németh Antal. – „A kezdetről a sajtó sem ad tájékoztatást: az első előadások csendben, intim körülmények között pereghettek le.”¹ Tehát az sem állítható teljes bizonyossággal, hogy a *Bajazzo feltámadása* című „színpadavató bábjáték” már az első előadásokon szerepelt-e. Lehet, hogy eleinte a mindvégig zártkörű rendezvényeken csak egy-két jelenet bemutatására került sor. Bizonyos, hogy az 1911 tavaszán megtartott három előadáson már játszották, hiszen a Színházi Hét című folyóirat beszámolója éppen ennek előadását emeli ki a látottakból: „Ebben a műben a mosolygó, játszani vágyó kis bábút, Bajazzót a rettenetes professzor meg akarja magyarázni. Bajazzo inkább vállalja a halált. Meg is hal. El is temetik nagy gyásczompával. De miután a professzor nyílt színen paralízist, s ebből kifolyólag azonnal akadémiai tagságot és egyéb kitüntetések kapott, megint föltámad.”²

Ha elolvassuk a darabot, pontos képet kapunk a Vitéz László Bábszínház eszmeiségéről, stílusáról,

szándékáról és hangvételéről, amely elbűvölte a századelő szellemi életének kiválóságait, Babitsot, Ignotust, Hatvany Lajost, Osvát Ernőt, Móriczot, Karinthyt és Kosztolányit. Formai jegyeit a vásári bábjátékból meríti, hitvallását pedig tiszta emberi hangon, kiváló humorérzékkel és ironikusan, a paródia eszközeivel fogalmazza meg: az igazi művészet halhatatlan, hiába próbálják útját állni a haladás ellenségei. Az egyfelvonásos szerzője, Rédey Tivadar a sikeren felbuzdulva később még egy darabot írt Orbókék számára, a *Violon király és Clarinette királykisasszonyt*, ezúttal Bevilaqua-Borsody Béla társaságában.

A *Sumurun* elolvasása arról győz meg, hogy vissza kell vonni a magyar bábtörténet állítását, miszerint Reinhardt egyik nagy sikerének paródiájával van dolgunk. A *Sumurun* anekdota, amely csupán a címet veszi kölcsön a virtuóz mester nagyszerű előadásának.³ Reinhardt pantomimje egy szőnyegkereskedőről szól, aki beleszeret egy arab sejk feleségébe. Orbók Attila tréfájának címszereplője egy Sumurun nevű borjú, amelynek tulajdonjogáért pereskedik két tolvaj. A történet csattanója, hogy a bölcs kádi magának kaparintja meg a jószágot, és huszonöt „kíméletes” botütést helyez kilátásba a kárvallott marhakereskedőnek, a jószág jogos tulajdonosának. A jelenet a bábjáték műfaji sajátosságára épít azzal, hogy a borjú megjelenik a színpadon, és nyilván mulatságos reakcióival vívja ki a közönség tapsait.

A Vitéz László Bábszínház az első világháború kitörésekor megszűnt⁴, de 1917-ben – már Orbók távollétében – még egyszer összeállt a társulat. A Modern Színpadon⁵ megtartott bemutató prologusát ezúttal Harsányi Zsolt írta. Ebben Vitéz László legyőzi külföldi vetélytársait, Arlequinót, Pierrette-et és Hanswurstot. Ekkor került színre Karinthy Frigyes *Hosszú*

1 Művészi bábjáték-törekvések hazánkban. In: *A bábjátszás Magyarországon*, Művelt Nép, Bp., 1955.

2 Színházi Hét, 1911/22, 7-8. o.

3 „Tündérijáték, cirkuszi mutatvány, dráma, zene, balett, bohózat és színjátszás” – írja Friedrich Feksa pantomimjének előadásáról a budapesti vendéghátjáték alkalmával a Pester Lloyd 1911 áprilisában.

4 Rojas Mónika *Azeris* című Orbók-életrajzában (Art Limes, 2012/1) tévesen szerepel, hogy a színház mindössze egy évig működött.

5 Az 1916 és 1918 között működő színház a későbbi Belvárosi, a mai Katona József Színház helyén létesült. 1919-ben itt mutatkozott be Blattner Géza is a *Wajang játékok* című műsorával.

Részlet az Első Magyar Bábszínház előadásából. Fotó: Hölzel

háború, Kosztolányi Dezső *A csoda* című jelenete és Balázs Béla két bábjátéka, *A varázsló* és *a királykisasszony*, valamint *A halász és a hold* ezüstje. A darabokat Bevilaqua-Borsody Béla és Balassa Imre rendezte. A képzőművészeti megformálásban Muhits Sándor, Sassy Attila festőművész, Imre Gábor, Ráduly János szobrászművész és sokan mások vettek részt. A szerepeket Haraszti Mici⁶, Kiss Jolán, Nagy Erzs, Somogyi Jolán, Szakáts Rózsi, Taksonyi Piroska, Balassa Imre, Bevilaqua-Borsody Béla, Kabók Győző és Jávor Antal játszotta. A kísérőzenét Zágón G. Vilmos szerezte. Bevilaqua-Borsody szócikke szerint „a burattino-típusú színház bódéja, bábu, kellékei, világítása, díszletei, meghívói, kosztümjei stb. a legjobb stílusra való törekvés jegyében készültek.”⁷ Balázs Béla bábjátéka, *A halász és a hold* ezüstje átvezet bennünket a hazai bábtörténet következő

fejezeteihez. A Vitéz László Bábszínház 1917-es bemutatója után Blattner Géza több ízben műsorra tűzte Budapesten és Párizsban is. 1928-ban Madzsar Alice⁸ mozdulatművészeti iskolájában élő árnyjátékként mutatták be Palasovszky Ödön⁹ rendezésében. A díszleteket Büky Béla tervezte, aki szinte valamennyi próbán részt vett, és izgatottan figyelte Palasovszky munkáját. Hatására később elkészítette és évtizedekig játszotta a darab árnyjáték-változatát. Blattner 1919-ben, Balázs Béla bábjátékával egy műsorban mutatta be az összeállítás egyik különleges csemegéjét, az *Etelka szívét*, az államosított Angolparkban. A vállalkozás maga is különleges, keletkezéstörténete még inkább. A Tanácsköztársaság idején Balázs Béla, mint az Írói Direktórium tagja és a közoktatásügyi népbiztoság irodalmi osztályvezetője megbízta Rónai Dénest¹⁰ egy gyermekeknek

6 (1882–1964) színésznő. A Színiakadémia elvégzése után Székesfehérváron játszott, majd a Magyar Színház, a Vígsház és a Fővárosi Operettszínház tagja lett. A harmincas években több magyar filmvígjátékban szerepelt. A mai nézők elsősorban Székely István filmjéből, a *Hyppolit*, a *lakából* ismerhetik, amelyben Schneider Mátyas (Kabos Gyula) rátári feleségét alakítja

7 Színészeti lexikon. Szerk.: Németh Antal. Bp., 1930

8 (1885–1935) táncpedagógus, a magyar mozdulatművészet kiemelkedő személyisége.

9 (1899–1980) író, költő, színész, rendező, a magyar színházi avantgárd kiemelkedő alakja, a „lényegretörő színház” eszméjének megfogalmazója. A múlt század húszas éveiben Madzsar Alice iskolájának tanára.

10 (1875–1964) fotóművész, filmrendező. Váci utcai fényképész műtermében működött előbb Orbók Lóránd, majd Blattner Géza bábszínháza.

Rév István Árpád óriásplakátja

szóló bábszínház létrehozásával. Blattner közreműködésével felépítettek és berendeztek egy kétszáz férőhelyes bábszínházat. A műsorban Várnai Zseni *Prológusa* után eljátszották *A halász és a hold ezüstjét*, Mohácsi Jenő *A bűvös hordó* című árnyjátékát, Ábrahám Pál – Mohácsi szövegére készült – báboperáját, az *Etelka szívét*, Rédey Tivadar és Rónai Dénes jeleneteit és egy jelenkorba áthelyezett Vitéz László-játékot. Most is a technikai és műfaji sokszínűség jellemezte a műsort, mint Blattner egész pályafutását. Az előadás a vásári és a művészi bábjáték elegyét kínálta a nézőknek, pár száz méterre Hinczék városligeti bábszínházától.

A zenei anyag ismerete nélkül, csupán a librettó alapján nehéz ítéletet formálni a vállalkozásról, amely egy kifejezetten gyerekeknek játszó bábszínház műsorán szerepelt. Az operaparódia műfaja távol áll a gyerekektől, de a játék temperamentuma, nonszenszbe hajló grotesksége bizonyára magával ragadta a legkisebbeket is. És az az abszurd és csak a bábjáték műfajában életképes ötlet, hogy a szereplők cserélgetik a szívüket, különös bájjal lengi át a villámgyorsasággal pergő történéseket.

Pompás ötlet, hogy a három szereplő kivethető szíve a jellemüket hordozza: Edömér, a szerelmes ifjú szíve égővörös, a kedveséé, Etelkéé arany, a házastárs anyjáé, Fruzináé koromfekete. Amikor Fruzina kicseréli a saját szívét Etelkéára, természetesen lángoló szerelme is átragad rá. A végén minden jóra fordul: Etelka visszakapja a saját szívét, és boldog duettjükben így énekelnek: „Én az enyém, te a tied / A szíveméért ver a szíved! / Én a tied, te az enyém / Szívet cserél lány meg legény / És véget ér a kis mese, / Melynek »Etelka szíve« a neve.” Aztán belép egy asszony seprővel, akit eddig nem is láttunk, hogy deus ex machina megoldja a még elvarratlan szálakat: megtalálja a halott Fruzina fekete szívét, visszaadja a jogos tulajdonosnak, aki föltámad, majd zokogva egymás nyakába borulnak. *A tücsök és a hangya* Fitos Vilmos¹¹ költeményét dolgozta fel. Különlegessége, hogy nem La Fontaine kegyetlen és kárörvendő hangyáját állítja szembe az örökké muzsikáló tücsökkel; ebben a felfogásban a hangya tisztában van a művészet értékeivel. Így beszél az éhes tücsökhöz: „Felderített a te szép muzsikád, / Könnyen ugortam az árkokon át. /

11 (1875–1955) az Országos Széchényi Könyvtár, majd a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium könyvtárosa.

Végy hát, végy ki belőle, amennyit akarsz, / Könnyű lesz akkor a téllal a harc, / S hogyha megint kivírt ez a rét, / Zengsz ugye énnekem újra zenét.”

Büky 1932-től egészen az ötvenes évek végéig tevékenykedett. Feldolgozta a népköltészet darabjait (*Egyszer egy királyfi, Kitrákotty mese, Gyere haza, édesanyám!, Kőműves Kelemenné*) Arany János humoros verseit (*A fülemüle, A bajusz, Jóka ördöge*), kínai népmeséket és történelmi jeleneteket játszott. Bemutatta a *Lúdas Matyi* és a *Kalevala* epizódjait. Az *Istvánka* Rév István Árpád ízlésének, színházról-bábszínházról, művészetéről, és a világról vallott felfogásának összefoglalása. Igazán akkor tudnánk megfejteni egész ellentmondásos tevékenységét, amely nemcsak súrolta, de gyakran át is lépte a giccs határát, ha összevetnénk az előadás szövegkönyvét Szép Ernő *Az egyszeri királyfi* című mesejátékával. Rév csak támpontként veszi figyelembe Szép Ernő darabját. Nem is utal rá. Így határozza meg saját munkáját: „Népmese motívumokból felnőttek számára bábosra írta: Rév István Árpád”. Ami persze nem igaz. Még a színházából mondva csinált ürüggyel kiebrudalt Rév életében, 1955-ben megjelent egyik tanulmány¹² így próbálja tisztázni az eredeti forrás és a Nemzeti Bábszínháték szövegének összefüggéseit: „az *Istvánka* ugyanannak a népmesemotívumnak a bábfeldolgozása, amelyből Szép Ernő *Egyszeri királyfi* című drámai játéka készült.” Ez a tapintatos fogalmazás szintén nem fedí a valóságot, hiszen a történet felépítése, bizonyos jelenetei és a szereplők többsége azonos. Mindenképpen indokolt hát, hogy a kötet szerkesztője egy lábjegyzetben¹³ a később általánossá vált megállapítást veszi át, miszerint „az *Istvánka* Szép Ernő *Az egyszeri királyfi* című mesejátékának az átdolgozása”.

A Nemzeti Színházban 1913 decemberében bemutatott mesejáték kapcsán Fenyő Miksa ezt írta a *Nyugatban*:¹⁴ „a nyomorúságos, üres jelen és a gyermekévek képzelte mesevilága szövődik egybe

Szép Ernő költészetében, melyet arany-fekete brokáttal terít be a melankólia.” A szép megfogalmazás, amely találóan jellemzi Szép Ernő költészetét, igaz lehetett volna a Nemzeti Bábszínháték előadására is. Rév feldolgozását is a melankólia jellemezhetette: „Minek él az ember, ha halál a vége?” teszi fel a kérdést a darab elején a királyfi, majd elindul, hogy megkeresse azt a helyet, ahol az öreg Kaszásnak (Szép Ernőnél Halál¹⁵) nincs hatalma. Fenyő Miksa azt is megállapítja, hogy a darab csúcspontja a káprázatosan felépített csárda-kép, (Révnél a II. felvonás első képe) amely után esik a dráma. Ez a bábszínhadi változatról is elmondható, amely egyébként szerencsésen veszi át Szép Ernő művéből azt a szépen ábrázolt folyamatot, amely a Királyfi és a Kaszás között a darab második felében kialakul: ahogy közelebb kerülnek egymáshoz, a halál mind emberibbé válik.

De a Rév valamennyi művében erőteljesen megjelenő szépségkultusz, a falusi idill, a kicsinyített élő színház aprólékos festőisége, amelyet „bábos elemként” csupán az élő természet – madarak, csigák – megjelenése egészít ki, ezúttal egy fontos motívummal gazdagodik: a szürbe öltöztetett, árvalányhajaspörgelkalapos öreg Kaszás jelenléte a háború közeledő veszedelmére figyelmeztet. Ugyanúgy, ahogy fél ével az első világháború kitörése előtt a Nemzeti Színház előadása tehette annak idején. A kötet harmadik fejezetében az 1930-ban megjelent és ma is a magyar színházi szakirodalom kivételes értékeként számon tartott Színészeti Lexikon hetven báb-történeti szócikkét böngészhetjük. Az összeállítást időrendi áttekintés és személynévmutató egészíti ki, amely a kötetben szereplő szerzők többségéről közöl fontos tudnivalókat. Fontos munka a *Vitéz László Színházról a Nemzeti Bábszínhátékig*. Szakemberek, érdeklődők számára egyaránt élvezetes olvasmány, és nélkülözhetetlen forrás a további kutatásokhoz.

12 Szokolay Béla – Kós Lajos: Művészi bábjáték-törekvések hazánkban II. In: *A bábjátszás Magyarországon*. Szerk.: a Népművelési Intézet (Szilágyi Dezső), Bp. 1955.

13 193. o.

14 Szép Ernő: *Az egyszeri királyfi*. *Nyugat*, 1914. I. szám.

15 A Nemzeti Színházban Pethes Imre játszotta. Mint az antológiából megtudhatjuk, Rév előadásán Király Ferenc, a Toldi Bencéje szolgáltatta meg. (Szántó Dénes: Látogatás a pesti bábszínházban. 130–134. o.)